

Володимир СУЩЕНКО

МОЯ ПРОФЕСІЯ – ПРАВНИК

ЮРІНКОН ІНТЕР

Київ – 2025

УДК 34.08(0.062)

С94

Сущенко В. М.

С94 **Моя професія – правник.** Київ : Юрінком Інтер, 2025. 568 с.

ISBN 978-966-667-929-4

У книзі зібрано роздуми заслуженого юриста України, викладача й дослідника у сфері правознавства Володимира Сущенка про правничу діяльність, професійну правничу етику і відповідальність та виховання молодого покоління правників України на основі власного професійного і життєвого досвіду. Автор ділиться своїми міркуваннями та узагальненими професійними надбаннями колег-правників, політиків і громадських активістів, аналізує результати наукових досліджень інших авторів, приписи законодавчих, нормативно-правових і корпоративних актів, досвід окремих країн світу у сфері юриспруденції та функціонування політико-правової системи держави.

Для майбутніх правників, здобувачів освітніх чи наукових ступенів у сфері правознавства, правників-практиків і науковців та усіх зацікавлених читачів.

УДК 34.08(0.062)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з папери, сертифікованого Forest Stewardship Council®

ISBN 978-966-667-929-4

© Сущенко В. М., 2025

© Юрінком Інтер, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЧАСТИНА ПЕРША	
Правнича діяльність, етика, відповідальність	7
ВСТУП. Право, мораль, закон	9
ДІЯЛЬНІСТЬ	16
Місія та принципи правничої професії	16
Види та інструменти правничої діяльності	22
Допуск до правничої професії	28
ЕТИКА	50
Деонтологічні засади правничої професії	50
Стандарти і кодекси професійної етики правника	59
Доброчесність правника: ознаки і критерії	64
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	69
Засади, види, форми	69
Процедури та інструменти професійної відповідальності	79
Деонтологічний кодекс правників України	90
ЧАСТИНА ДРУГА	
Погляд на політико-правову систему держави	97
ПУБЛІЦИСТИКА	99
Конституція. Держава. Майдан	99
Гідність. Доброчесність. Етика	234
Право. Мораль. Закон	265
Правосуддя. Юстиція	303

Зміст

Правнича освіта і наука. Допуск до професії	408
Антикорупція	455
Україна і Росія	478
Конкурси	501
Професія правник. Сенси	511
ПІСЛЯМОВА	560

*Присвячую тим,
хто мріє стати правником
не лише за освітою, а й за покликанням...*

ПЕРЕДМОВА

Вирішив представити на розсуд читачів свої роздуми щодо права, закону, етики, професійної правничої діяльності та власного життєвого досвіду. Вони ґрунтуються на 80-ти роках прожитого земного життя і понад 50-річного перебування у правничій професії. В їх основі власний та узагальнений професійний досвід колег-правників, політиків і громадських активістів, результати наукових досліджень інших авторів, приписи законодавчих, нормативно-правових і корпоративних актів, досвід окремих країн світу у сфері юриспруденції та політики.

Мої роздуми «на шпальтах життя» ґрунтуються на різноманітних джерелах інформації, включно з інтернет-ресурсами України і світу, та досвіду, накопиченого під час стажування в Школах права університетів Великобританії, США, Німеччини, Угорщини, Польщі, Іспанії та ґрунтового ознайомлення з функціонуванням правових систем цих країн.

Усі умови і процедури підготовки правників і допуску до правничої професії в Україні, США і декількох країнах Європи детальніше досліджував протягом останніх двох десятиліть і виклав у монографії «Професія правник: діяльність, етика, відповідальність», де містяться посилання на результати досліджень інших авторів, а також на національне законодавство цих країн, нормативно-правові акти Європейського Союзу і міжнародні корпоративні акти, що регулюють правничу професію.

Частина перша

**ПРАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ,
ЕТИКА,
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

ВСТУП

Право, мораль, закон

Фундаментом правничої професії є, на моє переконання, розуміння та усвідомлення базових філософсько-правових категорій «*право, мораль, закон*» та існуючий між ними взаємозв'язок і взаємовплив. Вони визначають сутність суспільного життя, яке складається зі системи взаємин людей між собою та з оточуючим їх світом. Одна частина таких взаємин належить до сфери прав, свобод та інтересів, притаманних людині як біосоціальному еству, якими її наділив від народження Творець, друга – до «*моральних (етичних)*» правил поведінки, сформованих людством протягом всієї історії розвитку в якості сталих поведінкових звичаєвих взаємин людей у різних соціальних групах, третя – до унормованих державою, створених людьми писаних правил (законів та інших нормативно-правових актів) у встановлених державою способах і формах з метою досягнення оптимальної справедливості в їхніх взаєминах.

Необхідно наголосити, що сутнісна природа цих трьох по-філософськи значущих категорій, їх взаємозв'язок та вплив на суспільне та індивідуальне життя людини привертає увагу мислителів з часів Давнього Риму й дотепер. Є всі підстави обґрунтовано припускати, що вони утворюють ТРІАДУ природно-взаємопов'язаних категорій, що залишаються в центрі уваги філософії права і практичної юриспруденції сьогодні і в досяжному майбутньому. Дозволю собі представити власний погляд на триаду цих категорій у контексті дослідженої мною історії їх виникнення і розвитку.

Про право. Німецький філософ і соціолог другої половини ХХ століття Ніклас Луманн у межах загальної теорії соціальних систем обґрунтував оригінальне розуміння права як підсистеми суспільства та його відносин, зокрема й меж, з іншими підсистемами суспільства: політикою, економікою, релігією, мораллю. Таке розуміння права, на мій погляд, слугує важливим майданчиком для усвідомлення та координації взаємодії

названих підсистем на благо розвитку суспільства та людини й у XXI столітті. Особливе місце з погляду на місію, завдання і сутність професійної правничої діяльності з метою оптимізації взаємодії підсистем суспільного життя, безумовно, належить категорії «право».

Давнє латинське прислів'я стверджує, що *«право є мистецтвом добра і справедливості»*. Усталеними сьогодні є дві фундаментальні характеристики категорії «право», що функціонує у двох її основних формах: *природного і позитивного*. Незважаючи на певні відмінності у визначенні окремих ознак цих форм, філософи права дійшли спільного висновку про те, що:

а) *природне право* являє собою феномен, похідний від природного порядку явищ, тобто від світобудови і природи людини, яка є невід'ємною частиною загального світопорядку;

б) *позитивне право* – це штучна будова, створена людьми, відданими інтересам держави, і тому її правила/норми можуть часто-густо суперечити принципам природного світопорядку, оскільки вони переважно оперують здатністю людини до розсудливих умовиводів відносно соціально-правових реалій.

Перший підхід до розуміння природи форм права є, на мою думку, базовим/вихідним, а другий – похідним, що й створює умови для практичної реалізації першої (природної) форми права у повсякденному житті. Такий висновок своєю чергою надає підстави представити характеристику категорії «право» як цілісного соціального феномену, що дозволяє створювати і підтримувати необхідний баланс прав, свобод та інтересів окремої людини і спільноти людей з метою оптимального задоволення її/їх потреб та самореалізації особистості.

Про мораль. Другою складовою зазначеної тріади є категорія *«мораль»*, основною характеристикою якої є розуміння її як *ціннісної системи (структури) свідомості людини*, що містить всезагальні принципи і правила її поведінки у всіх сферах своєї життєдіяльності та виконання яких є (точніше – має бути) її внутрішньою потребою. Недаремно свого часу давньоримський політичний діяч, видатний оратор, філософ, адвокат та літератор Марк Туллій Цицерон писав про велич могутності совісті (внутрішньої моральності) людини, яка дає себе відчу-

вати, відбираючи в невинного всякий страх і безперестанку малюючи в уяві винного все заслужене ним покарання.

Історія філософської думки свідчить, що *мораль* являє собою систему зрозумілих людині: *імперативних вимог, аксіом, заповідей, традицій, звичаїв* – спрямованих на добровільне регулювання балансу людських взаємин поза межами тих форм відносин, що випливають з офіційно встановлених владних норм (законів) її поведінки для задоволення власних конкретних інтересів.

Відомо, що основними складовими моралі є такі етичні цінності (приписи, правила), як: *добро і зло, любов і повага, честь і гідність, рівність і справедливість, співчуття і співпраця, свобода і відповідальність*, – що й забезпечують оптимальне співіснування/співжиття людей. Саме вони формують алгоритми реалізації «прав і свобод людини» на достойне життя і самореалізацію. Природою (джерелами походження) моральних цінностей переважно є релігійні постулати, закарбовані для більшості народів світу в Книгах книг: Біблії (для християн), Торі (для юдеїв), Корані (для мусульман).

Тому *мораль* є (і повинна бути), на мій погляд, визначальною (базовою) складовою *права і закону* як феноменів, що забезпечують баланс інтересів окремої людини і спільноти людей та держав. Відомий англійський філософ Джон Локк свого часу стверджував, що там, де закінчується дія права і закону, розпочинається тиранія.

Про закон. Розуміння *закону* сягає дохристиянських часів, з початку яких де-факто ведеться літопис історії людства, що дійшов до сьогодення. Різні мислителі вкладали в його розуміння різні ознаки. Тривалі часи закон ототожнювався з правом або ж визначався як матеріалізована «*форма життя права*» або як «*джерело права*».

Сучасною найпоширенішою характеристикою закону є його визнання як нормативного (або нормативно-правового) акту вищої юридичної сили, який регулює найважливіші суспільні відносини. Характеристика закону як «письмового акту держави» – це штучна форма функціонування загального феномену – *права*. Створений людиною, закон виражає волю носія колективної влади – народу, або ж одноосібної – монарха/диктатора,

спрямованої на встановлення загальнообов'язкових правил взаємин між людьми та їх спільнотами, а також – взаємин людини і держави в різних сферах життєдіяльності. Сьогодні у демократичному світопорядку визнано, що закони мають ґрунтуватися на основоположних правах і свободах людини, що далеко не завжди відбувається в реальному житті суспільства.

Про взаємозв'язок складових тріади «право–мораль–закон». У загальній філософії та філософії права з давніх часів завжди розглядався взаємозв'язок і взаємовплив таких парних категорій, як «*право і мораль*» та «*право і закон*». Відомо, що структурний зміст права і моралі становлять нормативні системи, характер яких суттєво різняться. *Право* втілюється/реалізується в житті людини, переважно, але не виключно, у формі закону (законодавчих норм/правил), які традиційно називають «правовими». Тобто, за логікою умовиводів закон має бути завжди *правовим*, але в реальному житті не поодинокі випадки, коли закон (у якості певних правил суспільного життя) містить *неправовий* зміст – такий, який не віддзеркалює основоположні права і свободи людини або ж необґрунтовано їх обмежує чи, навіть, порушує. Якщо закон *правовий*, тобто такий, що захищає права і свободи будь-якої людини, то його обґрунтовано можна застосовувати й за допомогою державного або суспільного примусу.

Такий висновок надає логічні підстави для формулювання запитання щодо можливості реалізації *моральних норм* також за допомогою державного примусу. Чи можливий такий примус, якщо норми *моралі* (*етичні норми людської поведінки*) формуються, успадковуються і реалізуються людиною за межами правового (законодавчого) поля, в якому перебуває суспільство?

Виявляється, що «так» – можливо, і такий примус (точніше – спочатку «загроза примусу») відбувається шляхом вимог, закріплених у законі – тобто, коли держава, перетворюючи моральні норми у законодавчі, користується своїм привілеєм на застосування державного примусу щодо їх виконання та покарання за невиконання. Отже, держава виступає «*законодавцем моралі*», хоча така реалія має доволі контроверсійний характер, особливо, коли йдеться про застосування державного примусу в усві-

домленні людиною моральних норм її приватного (суто особистого) життя.

В Україні, наприклад, вважається аморальною й одночасно незаконною життєва ситуація, коли жінка одночасно перебуває у шлюбних відносинах з двома або більше чоловіками, або чоловік, який перебуває у таких самих відносинах з кількома жінками. В інших державах і культурних традиціях – морально, законно та, навіть, бажано, аби чоловік мав двох і більше дружин і відповідно народжених ними від нього дітей, а жінка може бути матір'ю дітей, народжених нею від різних чоловіків, а їх обов'язком є матеріальне утримання і моральна підтримка чоловіком всіх своїх дружин і дітей. Постає запитання: Яка з цих моральних традицій (ба, навіть, законодавчих норм) більш моральна чи законна? У зазначених прикладах межі *права та моралі* в різних державах і культурах доволі чітко означені, суперечності ж виникають, коли зіштовхуються різні правові системи та моральні традиції.

Варто наголосити, що в існуючих світоглядних теоріях майже відсутні дослідження, присвячені *взаємозв'язку і взаємовпливу* іншої пари з представленої тріади – «*моралі і закону*». Крім того, практично відсутні дослідження щодо одночасного (паралельного або перехресного) взаємозв'язку і взаємовпливу усіх трьох зазначених категорій, які за своєю сутнісною характеристикою, на мое переконання, тісно пов'язані поміж собою. Взаємозв'язок і взаємовплив «*права–моралі–закону*» можна простежити як на етапах їх формування, так і на етапах їх реалізації.

В умовах постійної взаємодії категорій «*право–мораль–закон*» між ними періодично виникає «суперечка» про те, яка з цих категорій «покликана втрутитися» і стати «прикордонником/охоронцем», забезпечуючи «на межі» між ними оптимальний «порядок». Якщо держава бере на себе завдання ізолювати чи в інший спосіб позбавити або обмежити в правах людину за недотримання нею моральних норм, то, закономірно, що це може породжувати суперечності, які в ідеалі й покликані вирішуватися шляхом здійснення *правосуддя*, тобто, використання у повсякденній діяльності держави/суспільства тих методів та інструментів впливу (покарання або заохочення), які необхідні для оптимального задоволення фундаментальних потреб існування та розвитку як окремої людини, так і спільнот загалом.

Отже, необхідність збереження, охорони і захисту біосоціальної природи кожної людини, поважання її гідності становить *універсальну, абсолютну межу* у розвитку будь-якого соціального явища, яка протягом усієї історії людства відображалась і продовжує відображатися триадою понять «*право–мораль–закон*».

Водночас доцільно мати на увазі, що, як тільки на межі недовсязного у сфері моралі з'являється найменша можливість для впливу, право через своїх провідників (закони і нормативно-правові акти) здійснює спроби опанувати нові простори. Наприклад, заборонити або дозволити клонування чи аборти, регламентувати на рівні кримінального права «природний або неприродний» спосіб статевих відносин, врегулювати використання криптовалют, перенесення свідомості людини з об'єкта вуглецевої технології, яким є біологічне тіло «*homo sapiens*», на об'єкт кремнієвої технології – неорганічний носій у вигляді жорсткого диска комп'ютера, чи поєднання їх між собою за допомогою штучного інтелекту, імплантів, чипів та наночастинок тощо.

Отже, межа для ПРАВА в одних випадках становить нездоланну стіну, але в інших – рухливу грань, кордони якої постійно випробовуються «на міцність». На лінії останніх виникають конфлікти, які з боку права піддаються постійній ревізії з метою подальшої експансії, що найімовірніше є спробою ввести елемент стабільності у світ, що постійно перебуває під впливом ентропії, тобто практики життя, яка, як правило, лише поступово збільшується з плином часу.

Зазначена межа обумовлює необхідність такої поведінки з боку правників, які покликані зберігати та охороняти людину, надаючи їй правовим/законодавчим відносинам «людиноцентричний характер», що проявляється у поведінці (діях) правника, спрямованій на захист прав та інтересів конкретної людини, виключаючи зазіхання на належні їй природні права щодо життя, здоров'я, харчування, житла, одягу. Можна стверджувати, що загалом цивілізований світ прагне забезпечити дотримання такої людиноцентричної межі у відносинах *права, моралі і закону*, що впливає також і на роль правничої професії у суспільстві.

Керуючись концептуальним підходом до сутнісної характеристики зазначених категорій, наявні підстави стверджувати,

ВСТУП

Право, мораль, закон

що мораль є поєднуючим елементом між правом і законом, оскільки: з одного боку, право в його природній складовій містить моральні норми (приписи, правила); з іншого – в законі також містяться (навіть, часом, утверджуються!) окремі всезагальні моральні норми. Саме тому в оцінці зазначених категорій часто вживаються такі словосполучення, як «правова мораль або мораль права», «моральний/аморальний закон», «правовий/неправовий закон». Моральність права (де-факто – прав і свобод людини) і закону можна простежити у функціонуванні правової системи держави та особливо – в діяльності судової гілки державної влади, яка, спираючись на право, застосовує закон, намагаючись досягати оптимальної моральної справедливості у правових відносинах людей.

Тріада категорій «право–мораль–закон» має бути повсякденним ціннісним орієнтиром у формуванні правової культури і меж реалізації прав та інтересів як окремої людини, так і людських спільнот (суспільства, держави), дозволяючи нам бути свободними й одночасно відповідальними за свої думки, слова і вчинки, у тому числі й у сфері надання правничих послуг.

Розуміння та глибинне усвідомлення сутнісних характеристик права, моралі і закону та їх взаємозв'язку і взаємовпливу, безумовно, впливає на формування правової свідомості правника як основи розвитку його правової культури і професіоналізму, про що йтиметься далі...